

Political Philosophy
Политическа философия

КСЕНОФОБИЯ И МУЛТИКУЛТУРАЛИЗЪМ: НАКЪДЕ ЩЕ ПОЕМЕ ЕВРОПА?

Дончо Градев, Александър Маринов
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Статията включва анализ на проблемната ситуация в Европа, свързана с последиците от политиките на мултикултурализъм и тяхното отражение върху феномените на ксенофобия. Изтъква се необходимостта от сериозна критична дискусия относно комплекса от политики и практики, известен като „мултикултурализъм“, тъй като учените отдавна са под-сказвали очерталите се проблеми, но влиятелни политически и икономически фактори не са имали желание да чуят и осмислят научните доводи. Научните идеи за ксенофобията се прилагат избирателно, не се посочват същностните пороци в тази концепция и практика. Подменят се реалните проблеми, явленията не се назовават с истинските им имена. В този контекст се изясняват редица конкретни непълноти и противоречия в про-тичащата през последните години европейска дискусия за политиките на мултикултурализъм.

Keywords: multiculturalism, xenophobia, contradictions of multiculturalism policies

Докато привършвахме работата по книгата ни, посветена на проблемите на ксенофобията, миграцията и реакциите към чужденците в приемащите общества¹⁾, в Европа се случиха драматични събития, които имат пряко от-ношение към темата. Бяха извършени ужасяващи терористични нападения в Париж, Брюксел и Берлин, отнели стотици човешки животи и променили съ-щественно социалната, политическата и морално-психологическата ситуация на Стария континент. Една след друга повечето европейски страни започнаха да затварят границите си за потока от нерегламентирани мигранти, претенди-ращи (поне част от тях напълно основателно) да получат международна за-крила, но не къде да е, а за предпочигане в най-богатите държави от Западна и Северна Европа. Страни като Гърция, Македония, Италия се оказаха в тежка ситуация с десетки хиляди струпали се мигранти, а опитите за масово преко-сяване на Егейско и Средиземно море доведоха до повече от 6000 загинали и изчезнали през последните 2 години.

И все пак, едва ли има по-емблематично събитие за огромните предизвикателства пред съжителството на големи маси от хора от различни култури от скандалните масови сексуални посегателства в нощта на посрещането на новата 2016 г. в Кьолн и други германски и европейски градове. Тези инциденти, както и множество други случаи на насилие от страна на имигранти, между имигранти или спрямо имигранти в страните от Европа, очертават необходимостта от много по-задълбочено и реалистично осмисляне на проблематиката на ксенофобията и обуславящите това явление социални, икономически, вътрешнополитически и геополитически фактори.

Както ще стане ясно от следващите страници, новата проблемна ситуация не би трябвало да представлява особена изненада. Европа има богат опит от миграционните процеси и политики, както и при изучаването на тяхното отражение върху социалния живот и масовата психика. Затова съвсем не трябва да се подценява вероятността да се повтори едно познато развитие – новата вълна от бежанци и мигранти, макар и приети в съответствие с високите европейски стандарти за основни права, да се обособят в ново поколение капсулирани общности. По-голямата част от тези предимно млади хора няма да имат равен шанс и ще бъдат обречени да останат аутсайдери с всички последици от този сценарий.

Научните теории отдавна са подсказвали тази неблагоприятна перспектива, но влиятелни политически и икономически фактори не са имали желание да чуят и осмислят научните доводи. Пряката и конкретна последица е, че научните идеи за ксенофобията се прилагат едноплатово или избирателно. Обвиненията се насочват към отделния член или първичната група на обществото, че не се приспособяват. Но това е непълна и неточна диагноза на явлението и неадекватно локализиране на обуславящите го причини. И до днес при разработването и прилагането на европейските политики срещу расизма и ксенофобията се подценява азбучната истина, че чрез репресивни мерки не може да се наложи толерантност.

Това, че едва сега се поставя въпросът за необходимостта от сериозна критична дискусия относно комплекса от политики и практики, известен като „мултикултурализъм“, не е вина само или главно на учените, тъй като и те, и големи маси от обществата бяха принуждавани да спазват криво-разбраната „политическа коректност“. Всъщност става дума за двуличие, продиктувано от мощни интереси – в действителност практиката в глобален мащаб е противоположна на идеологемата на мултикултурализма – вместо толерантност към другите култури и порядки не спират упоритите усилия за износ и налагане в чужди култури на универсални политически и други образци.

Вместо да се осмисли тази порочна тенденция, вниманието се насочва „навътре“, към приемащите общества, и се подема една порочна в основата си дискусия относно причините и виновниците за „провала на мултикултурализма“, а не за същностните, дълбоки пороци в тази концепция и практика. Подменят се реалните проблеми, явленията не се назовават с истинските си имена. Например веднага след атентатите в Брюксел през февруари 2016 г. българският външен министър заяви пред една от националните телевизии: „Имаме огромен проблем с провежданата политика на концептуален мултикултурализъм, ерата на културния релативизъм в Западна Европа приключи. Европа опитваше да интегрира с толерантност, но това е пасивна ценност, която създаде гетата в Западна Европа“.

Както е многократно подчертавано в редица актуални изследвания, съвременна Европа, а и голяма част от света се характеризира с нарастващо многообразие, в значителна степен предизвикано от интензифициращите се миграционни процеси. Но критиките към мултикултурализма се основават не на отричането на факта на съжителството на хора от различни културни, религиозни и етнически общности, а към налаганите заради определени интереси погрешни правила на това съжителство.

Всъщност спорът е за интерпретирането на мултикултурализма като постмодерна идеология на специфично фаворизиране на многообразни, формирани главно чрез имиграцията малцинства спрямо приемащото „мълчаливо мнозинство“ по начин, който подкопава системата на гражданското равенство и създава малцинствени привилегии, уязвяващи правата на другите граждани.

Някои откровени апологети на официозния, „спонсориран“ мултикултурализъм се опитват да изместят спора, като поставят в центъра именно феномените на ксенофобията, или както се изразява един автор – „страховете и параноите на мълчаливото мнозинство... една масова психоза, която чака всеки терористичен акт или пограничен инцидент с бежанци, за да се отприщи с неподозирано въображение и сила. И у нас се намериха гласовити паникьори, които ту плашат хората, че бежанци ще им „бъркат в сутиените и гащите по „Витошка“, ту се кълнат, че ще стрелят на месо по всеки, дръзнал да премине нашата граница“.

Оправдаването на изопаченото прилагане на мултикултурализма – не като уважение на културните различия и равнопоставено отношение от страна на държавата към проблемите на различни групи, а като преференциално, привилегировано третиране на определени малцинствени култури, стъпва на опасно смесване на аргументи. Какво общо има правото да изповядваш религията си и да очакваш уважение към религиозните и културни практики, с изискването за специални, различни спрямо останалите

граждани в приемащото общество норми и ресурси. Иначе казано, когато в Германия собственици на ресторанти масово обмислят дали да махнат традиционни ястия със свинско месо от менютата си, как да интерпретираме това явление – жест на толерантност или принудително съобразяване на мнозинството с чувствата на малцинството?

Научнообоснованата критика на мултикултурализма изисква разграничаване на три групи проблеми. Първата група обхваща променящата се политическа, културна и религиозна ситуация в Западна Европа. След Втората световна война Франция и Великобритания насърчават имиграцията на работници от бившите си колонии; Германия използва за същата цел дългогодишните си връзки с Турция. Малко по-късно нови африкански и азиатски емигранти, мнозина от тях мюсюлмани, започват да пътуват из цяла Западна Европа в търсене на работа или политическо убежище. В резултат на това днес човек вижда джамии там, където някога са се виждали единствено църкви, и чува арабски или турски език там, където преди са се чували само диалекти на немски, холандски или италиански. Тази група проблеми засягат *социалните факти* на културно и религиозно разнообразие.

Втората група проблеми, която преди около седем години тогавашният британски премиер Камерън обозначи като исторически „държавен мултикултурализъм“, засяга политиките, които всяка от европейските страни използва спрямо новодошлите имигранти. През 70-те години европейските правителства постепенно осъзнават, че „работниците гости“ и техните семейства са дошли завинаги, така че започват да прилагат различни стратегии за интеграция на имигрантите в приемащите общества. Става ясно, че ще трябва да се постигне „разумно отчитане“ на потребностите на образувалите се нови общности: джамии и училища, професионална квалификация, обучение по езика на страната домакин. Това са прагматични усилия; те нямат за цел асимилация, нито пък се стремят да поддържат някакво пространствено или културно разделение. Някои от тези политики получават дискусийното название „мултикултурни“, защото включват признаване на етническите общностни структури или разрешение за ползване на арабски или турски език в училищата. Но всички мерки от посочената категория са насочени към окуражаване на *интеграцията*: въвеждане на новите групи в обществото с едновременно признаване на очевидния факт на лингвистичните, социални, културни и религиозни различия.

Третата, истински проблемна област, която често се заобикаля, е борът от *нормативни, предписващи теории и политически концепции на мултикултурализма*, опитващи се да оправдаят и наложат в обществото определен начин на обяснение и насочване на културното и религиозното разнообразие.

Нека разгледаме примерите с най-големите европейски страни, като започнем с Германия. Още през 2010 г. в една своя известна политическа реч канцлерът Ангела Меркел обяви мултикултурализма за „провален проект“, като изказа съжаление, че немската „тенденция е била да се казва „нека възприемем мултикултурната концепция и да живеем щастливо едни до други, едни с други“, и направи заключението, че това не е довело до резултати, сякаш по този начин е идентифицирала някакви политики, които биха могли да бъдат променени.

Тогава речта на Меркел бе последвана от серия от антимиюсюлмански публични изявления на високопоставени немски публични фигури. През юни 2010 г. тогавашният член на съвета на „Бундесбанка“ Тило Зарацин публикува книга (преведена и на български), в която обвини миюсюлманските имигранти в това, че намалявали колективната интелигентност на немското общество. И макар че самият той беше нападат за възгледите си и уволнен от поста си в централната банка, книгата се оказа популярна и допитванията показаха, че немците симпатизират на аргументите му. През 2013 г. едно изследване на общественото мнение показва, че една трета от немците приемат твърдението „страната е наводнена от чужденци“. Няколко месеца по-рано финансовият министър Волфганг Шойбле се осмели да каже, че Германия е направила грешка, като е допуснала толкова много турци през 1960-те, защото те не са се интегрирали в обществото.

Финансовият министър поне посочи една реална немска политика – насърчаването на ниско платени работници да се преселват в страната и да я изграждат. Но представата на Меркел, че немското правителство е насърчавало някакво *мултикултурно* общество (нещо по-различно от възхваляването на разноцветния Кройцберг или някоя турска звезда от немския национален отбор по футбол), игнорира основната тежест на немската имиграционна политика, която до 2000 г. отказваше да даде жителство на тези работници, техните деца и внуци. С други думи, правителството, а също и много, може би повечето, германци изобщо не бяха очаквали да живеят едни до други с новодошлите. Те по-скоро бяха се надявали, че „ония“ ще си опаковат багажа и ще си заминат.

Именно това е смисълът, в който Германия е провеждала своите дългосрочни политики за справяне с разнообразието: немското федерално и местните правителства исторически са отричали, че имиграцията би могла да притежава някаква ценност, и са поддържали политика на ограничаване на гражданството само до хората, които могат да удостоверят немски произход. Но Германия би могла да последва и тук публично-корпоративния модел, който е установила в отношенията си с християнските и еврейските групи. В такъв случай една определена ислямска корпорация би получила статуса да

отговаря за правителствените субсидии за джамии и да служи като законен наблюдател и мениджър на материалите, подбрани за ислямско религиозно образование. Тази многообещаваща политическа цел, все още непостигната, би означавала признаване и подкрепа за исляма в съответствие с дълголетните немски принципи за направляване на религиозното разнообразие, и то не по причини на мултикултурализма.

За разлика от Германия Великобритания действително е насърчавала мултикултурализма като експлицитна политика, но не и в областите, в които Камерън концентрира критиките си. В речта си от февруари 2011 г. той обвини мултикултурализма в това, че е създал пространствени разграничения и подстрекавал към тероризъм. „Под формата на доктрината за държавния мултикултурализъм – заяви той, – ние насърчавахме различните култури да живеят различни животи, настрана едни от други и настрана от основното течение на обществото“. Оставени сами на себе си, твърди той, някои хора са се обърнали към екстремизма, а една по-малка част от тези отчуждени хора, на свой ред, са поставяли бомби в името на исляма. Предложеното от него решение има три основни аспекта: да се направи сигурно, че всяка организация, кандидатстваща за обществени средства, се придържа към доктрините на универсалните права и насърчава интеграцията; да се държат екстремистите настрана от ученици, студенти и затворници; накрая, да се осигури, че всички ново-дошли хора изучават английски език.

В своите анализи на европейския джихадизъм френският политолог Оливие Роа и американският експерт по въпросите на антитероризма Марк Сейджман рисуват една картина на млади мъже, страдащи от липса на връзки с останалите хора от своите общности. Роа ги нарича „детериториализирани“, тоест без собствена територия; Сейджман описва „група от типове“, които се оказват лишени от възможности у дома, на които се гледа като на чужденци, въпреки че са родени в Европа, и които в края на краищата пътуват в чужбина, за да търсят връзки с екстремистите. Без да са оградени със стени в изолирани етнически квартали в Брадфорд (или Хамбург), те са лишени от корени, перфектно говорещи английски (или немски) младежи, които се чувстват отхвърлени от хората и институциите около себе си.

Камерън използва речта си, за да аргументира в полза на своето „голямо общество“ – политика на държавен отказ от социалните помощи, основаваща се на убеждението, че ако хората трябва да работят заедно, за да оцеляват, те ще получат по-силно усещане за принадлежност към Великобритания. Но каквито и да са предимствата на този подход към британските социални проблеми, той не може да предложи почти нищо на хората, които вече считат себе си за отхвърлени от ония, които ги заобикалят.

Така че Камерън греши, когато става дума за домашния тероризъм. Какво всъщност има предвид той, когато говори за „държавен мултикултурализъм“? Мултикултурните политики на днешна Великобритания засягат най-вече това как държавните училища се занимават с разнообразната маса ученици: преподаване на културни и религиозни учебни планове, предлагане на специално приготвена храна за мюсюлманите. Зад тези специфични политики стои общоприетата във Великобритания идея, че културните и религиозните традиции на всеки ученик трябва да бъдат положително признати. Тези политики намират отчетлив израз в едно поръчано от правителството изследване на политолога Бхику Парек, чиято книга от 2000 г. – *Премислянето на мултикултурализма*, задава следния въпрос: как в едно мултикултурно общество държавата трябва да балансира легитимните изисквания за разнообразие с необходимостта „да се насърчава силно чувство за единство и обща принадлежност сред нейните жители“? Това точно е грижата на Камерън, но Парек я изказва като *оправдание* за образователния мултикултурализъм. Парек твърди, че признаването на традициите, поддържани от религиозните и етническите общности чрез мултикултурни учебни планове, предоставя една психологически здрава база, върху която да се изгради национална идентичност, изградена върху включването на всички. (Неговото гледище се приближава до твърденията, направени от един друг политически теоретик – Уил Кимличка, който твърди, че поддържането на културното наследство е от голяма психологическа важност при развитието на всеки либерален гражданин.)

Във Великобритания има спорове около въпроса за образованието и изолацията на културните малцинства, но пространственото разделение на имигрантските общности е продукт от южноазиатските модели на заселване, възприети в страната през 1960-те години, а не на държавния мултикултурализъм. Когато мъжете (а по-късно и семействата им) се преместили от Пакистан и Бангладеш в Англия, те довели със себе си цели родословия и села, възпроизвеждайки старите си езикови и религиозни мрежи в градските британски обкръжения. Резултатът от това е пропаст, разделяща азиатските и британските общности едни от други, а в някои градове липсата на общуване и разбиране се превръща в омраза и смутове.

През пролетта и лятото на 2001 различни бунтове изправиха едни срещу други азиатци и англичани в северните градове Олдъм, Бърнли и Брадфорд. Днес тези градове си остават силно разделени. Техните училища отразяват и изострят проблема. Учениците си остават разделени на предимно бели и предимно пакистански или бангладешки. Както пише в доклада си по повод на десетгодишнината от смутовете един директор на училище, състоящо се в 92 процента от пакистански ученици: „Някои от нашите деца биха могли да преживеят целите си животи, без изобщо

да срещнат човек от друга култура, докато стигнат до университета или работното място“.

Комбинацията от религия и образование допринася за това разделение, но не по начина, подсказван от речта на Камерън: не само мюсюлманите са онези, които са се откъснали от останалата част от обществото. В цяла Великобритания децата ходят в училища, които приемат единствено ученици, редовно посещаващи католически или англикански църкви. В остро разделения Олдъм 40 процента от средните училища са от този тип и те се базират на едно до голяма степен бяло население. Това религиозно разделение се увеличава поради прибавените към училищната система и държавно подпомагани „верски академии“, тоест основно протестантски или католически училища. И докато в Съединените щати евентуална правителствена помощ за религиозно определени училища би била разглеждана като недопустимо смесване на държава и религия, британските идеи за обществен живот изхождат от предпоставката, че религиозните общности са легитимни и социално важни източници на гражданско обучение, с което заслужават държавна поддръжка.

Така че, ако държавният мултикултурализъм съществува през 2011 и 2015 г., той може да бъде открит в общоприети принципи за ролята на държавата при поддържането и насърчаването на различни видове училища. Тези политики могат да имат разделящи последствия, но те са и настоящи политики на консерваторите. Камерън и неговата партия не обичат да говорят за тези проблеми и в други отношения; те не са в бизнеса на атаки срещу християнските училища. Като цяло, тогава изглежда, че усвояването на имигрантите във Великобритания е поело обичайния за тази страна курс. Методите, прилагани към различните религиозни групи, които нападат исляма тук, са приложени и към последните новодошли.

Политическите предложения на Камерън засягаха една напълно различна тема: той обърна специално внимание на необходимостта от снижаване на толерантността към ислямски групи с екстремни възгледи. Тук човек може да се съгласи с премиера и да приеме, че дейностите на някои ислямски групи трябва да бъдат ограничени. Най-често цитираният пример е имам на име Хизб-ут-Тахрир, който отхвърля участие в британската политика и насърчава британските мюсюлмани да се подготвят за идването на ислямската държава, която ще бъде създадена някъде по света в недалечно бъдеще. Това обаче засяга не валидността на признаването на културното разнообразие, а по-скоро степенята, до която държавата трябва или не да допуска екстремно или нетолерантно публично говорене – същият въпрос, който възникна във връзка с датските и френските карикатури и който редовно присъства при прокарването на закони, насочени против отричането на Холокоста.

Макар че през 2011 г. френският президент Никола Саркози нападна *le multiculturalisme*, френските политици използват по-често понятието „комунализъм“ (*communautarisme*). Зад това понятие се намира нещо, което се отнася до ежедневните практики и отношения, които отхвърлят „живеенето заедно“ в полза на живеенето „едни до други“. Обикновено тук отрицателният пример идва от Великобритания, макар че в последно време французите също започват да обвиняват себе си в този недостатък.

Комунализмът е не по-ясен обект на отрицание от мултикултурализма. В *Le Monde* от 16 март 2014 г. вътрешният министър Клод Геан казва, че високата безработица сред хората, които идват във Франция от места извън Европейския съюз, доказва „провала на комунализмите“, защото тези имигранти обикновено се събират едни с други според културата си и това им пречи при намирането на работа. Той признава, че хората имат право да избират къде да живеят и че не държавата ги е поставила там, но заедно с това твърди: „Ние оставихме прекалено дълго хората да си създават общности“. Геан смята, че онова, което е ставало, е било пример за държавен мултикултурализъм „в бездействие“, без да казва точно как държавата би могла да разчупи вече съществуващите общности.

В същия брой на вестника журналист анализира американската „афера Галеон“ – случай на финансова измама, в която са участвали финансисти от индийски произход, като пример за комунализъм, защото тези мъже, с образователни степени от Харвард и Уортън и работещи за фирми като Goldman Sachs и McKinsey, са имали един и същ национален произход. (Между другото, тези имигранти поне са получили работа, при това великолепна.) Очевидно комунализмът от един вид е ключ към успеха, макар и незаконен успех, докато комунализмът от друг вид по някакъв начин обяснява високата безработица. Циник би могъл да добави, че ако комунализмът се определя като работа в малки, „кръвосмесителни“ групи, то Франция, със своя необичайно тесен кръг от индустриалци, работещи в пресичащите се кръгове на най-големите компании, със своята елитистка образователна система, както и брачни практики, предназначени да запазват елита, е сред най-комуналистките страни по света.

Във всеки случай Франция никога не е провеждала систематичен държавен мултикултурализъм. Макар някои автори да оплакват политиката на „правото на различност“, която характеризираше няколко години от началото на президентството на Франсоа Митеран през 1980-те, тази политика едва ли би могла да бъде наречена мултикултурна. Беше предоставено някакво образование по „родните езици“, но това беше направено като опит за подпомагане на евентуалното „завръщане“ на имигрантите и техните деца. Други източници на подпомагане предоставяха професионално образование, а настоящите политики направляват допълнителни

средства към училищата с голям брой ученици „със затруднения“. В същото време френската държава организира езикови курсове за имигранти и помощ за групи, опитващи се да изграждат джамии. Държавната помощ и контрол над религиозните общности са, въпреки реториката на стриктно разделение между държавата и религията, дългосрочна черта на френската политика. Повече от един век след приемането през 1905 г. на френския закон за разделяне на държавата и църквата държавата все още плаща за поддържането на по-стари религиозни сгради, дава данъчни отстъпки на религиозни групи и наема учители за частни религиозни училища (повечето от тях католически).

Обвиняването на мултикултурализма за социалните проблеми в страната е „национален спорт“ в Холандия. И все пак, както пише холандският социолог Ян Вилем Дуйвендак, Холандия никога не е провеждала държавен мултикултурализъм или пък политики, предназначени да запазват културите на малцинствата. Вместо това тя се е придържала твърдо към два вида политики – едната насочена към запазване на вековната ценност на политическия мир, другата – към интеграция на малцинствата.

Холандското приоритетизиране на компромиса в политиката е въплътено в така наречения модел *полдер* – думата означава съвместна работа при изграждането на диги, нещо подобно на описания от Токвил „строеж на плевня“ в Америка. Погледнато исторически, това означава, че хората не са били особено склонни да критикуват неасимилираните имигранти. Холандските културни практики са отдавали предпочитание на неофициалното продължаване на мултикултурната социална реалност, при която хората са свободни да говорят собствените си езици, да практикуват религията си и т. н. Този вид социален навик под мотото „живей и остави другите да живеят“ е холандското решение на религиозните конфликти от един период на сравнително интензивни религиозни убеждения и практики през деветнадесети и началото на двадесети век. Той е довел до един почти официален модел на „опори“: религиозни мрежи и институции, вътре в които от всеки холандки мъж или жена се очаква да остане.

Това социално разбиране за поддържане на религиозния и политическия мир чрез разделяне на хората според религията им е довело до политики на създаване и финансиране на религиозни училища. И макар че системата се бе разпаднала дълго преди да започне масираната мюсюлманска имиграция през 70-те и 80-те години, от нея е останала известна психологическа нагласа, която диктува, че всяка религиозна група трябва да игнорира особеностите на другите. Бидейки далеч от приемане или признаване на валидността на другия, това отношение насърчава гражданско приемане на правото на съществуване на католици, протестанти или ако щете – хомосексуалисти или пушачи на марихуана. Осъждането

е запазено за вкъщи или за амвона. И така, докато холандските политики и норми насърчаваха едно разнообразно общество, те не вземаха участие в онова, което днес се мисли като мултикултурализъм, с неговите опити да се отиде отвъд толерантността, по посока на положителната оценка и приемането.

В същото време правителствата проведоха серия от политики, целящи да насърчават напредъка на малцинствата чрез предоставяне на учители, които да говорят техните езици (основно арабски и турски), създаване на местни съвети, които да помагат на правителството при провеждането на интеграцията, и специално финансиране, което да предостави допълнителни възможности за училищата, посещавани предимно от деца на имигранти. В края на XX век тези политики бяха променени, за да се повиши акцентът върху професионалната подготовка и преподаването на холандски език, но целта на държавната политика продължи да бъде, както винаги е била, насърчаване на интеграцията. В Холандия, както и във Франция, финансовата помощ беше насочена към училища с множество бедни ученици, които обикновено са деца на скорошни имигранти.

Атаките срещу тези политики и отношения бяха съсредоточени върху ценности, приписвани на мюсюлманите или на ислямското учение. През 1991 г. водачът на парламентарната опозиция Фриц Болкестайн разкритикува правителството за това, че не е успяло да защити западните ценности на свободното слово и равенството против ислямските разбирания. Той използва темата за исляма, за да започне по-широка атака срещу политическите елити и техния начин на заобикаляне на различията (модела полдер), вместо да се защитава идеите на Просвещението против исляма и аятоласите. Една все по-увеличаваща се класа от популистки политици подхвана тази критика, сред тях и десният открито хомосексуален Пим Фортюн, убит през 2002 от един политически противник отляво, както и антиислямските активисти Аян Хирзи Али и Герт Вилдерс. Техните атаки срещу исляма бяха заедно с това и политически апели против елитите, за да се осигури подкрепата на забравените работнически класи. Политиките на полдер, доминацията от страна на елита и исляма бяха общите врагове, а отказът на водещите класи да отхвърлят нехоландските и антипросветителски ислямски ценности, бяха основното свидетелство, че нещата са отишли в погрешна посока. Както и във Франция, това предупреждение беше чуто и отляво, и отдясно – както от социалдемократите, така и от радикалнодясната Партия на свободата на Вилдерс. Всичко това отразява един културен национализъм, който може да бъде привлекателен както за старомодния популизъм на десницата, така и за универсализма на левицата.

Както в живота, така и в смъртта си Фортюн фокусира атаката срещу мултикултурализма още по-ясно, превръщайки я в атака срещу ис-

лямската нетолерантност към сексуалното разнообразие, и особено към хомосексуалните начини на живот. Фортюн олицетворяваше една секуларна, сексуално открита и „толерантна“ холандска идентичност, срещу която ислямът и мюсюлманите лесно можеха да бъдат посочени като „предпросвещенските“ други. В никоя друга страна въпросът за толерирането на гейовете не се е превърнал в толкова централна и очебийна част от критиката на исляма. Тази атака се оказа много мощна, защото едновременно с това тя беше и атака срещу старите холандски начини на правене на политика и мислене на сексуалността. През по-голямата част от XX век повечето холандци поддържат религиозни възгледи относно хомосексуалността и правата на жените, които не са чак толкова по-различни от ония, които се приписват днес на мюсюлманите. Атаката срещу исляма се оказа по този начин един полезен начин за преосмисляне на собственото културно наследство.

Иронично, но настоящият фокус върху исляма сам по себе си – Вилдерс сравнява Корана с *Mein Kampf* и се опитва да постигне официалната му забрана в Холандия – отклони крайната десница от политиките, насочени към подпомагане на малцинствата и езиковото обучение. Фокусът днес е върху приемането в просветения Запад на предпросвещенски настроените мюсюлмани. И все пак десницата продължава да атакува холандския мултикултурализъм, защото все още е реторически полезно да се свързва културната критика на религията с популистката критика на старите елити.

Политическата (а не научната) критика на мултикултурализма е привлекателна, защото е както неясна, така и отправена в удобна посока. За Камерън би било много по-трудно да признае, че основният принос за изолацията на малцинствата принадлежи на британския расизъм, имигрантските траектории, външната политика и верски ориентираните училища, отколкото да каже: ние сбъркахме, нека сега да се поправим, нека всички бъдем британци. Ислямът предоставя удобна цел за възходящите културни националисти. По-лесно е за Марин льо Пен да осъжда мюсюлманите, молещи се по улиците, отколкото да се направи място за добре уредени джамии. В цяла Европа е много по-лесно да се посочи безотговорното изказване на един имам и да се каже, че проблемът е в исляма, отколкото да се направи така, че мюсюлманите, също както практикуващите католици и евреите преди тях, да могат най-добре да си създадат културни и религиозни институции, от които се нуждаят в новите си (и не чак толкова нови) страни.

Човек може, и трябва, да отхвърля тези погрешни диагнози и в същото време да подкрепя политиките, насърчаващи интеграцията във всяко от тези общества. Говоренето на езика на страната и придобиването на професионални умения са ключовете към това човек да стане пълноценен гражданин.

Франция направи безплатните курсове по френски език част от своя „имиграционен договор“ през 2003 г.; с Имиграционния закон от 2005 г. Германия започна да осигурява също такива безплатни курсове за хората, получили работни визи. Когато повечето ислямски религиозни служители са скорошни имигранти, близко до ума е, че е добре да им се предложи образование по езика, законите и политиките на страната, в която живеят. Това са политики на интеграция, а не асимилация; те са напълно в унисон с насърчаването на респект към всички религии и култури.

Дебатът за асимилацията и мултикултурализма не е нов. През по-голямата част от последните два века френските политици и лидерите на общественото мнение в тази страна осъждат Британия за нейния мултикултурен подход, предупреждавайки, че такива политики пораждат разделение и не успяват да създадат обща мрежа от ценности или пък чувство за национална принадлежност. Според тях резултатът е, че много мюсюлмани бяха тласнати към джихадизъм и насилие. Сега много от тези аргументи са приложими и към европейските социални политики.

Така или иначе, „изключените други“ (отскоро квалифицирани като нежелани мигранти) доскоро крепяха застаряващите европейски общества, осигурявайки приток на млада, непретенциозна и сравнително евтина работна ръка. Нагласата на мултикултурна толерантност без желание за дълбоко проучване на този тип политики със съпътстващите ги проблеми, подводни течения и съответните корекционни механизми всъщност прикрива една недобре обоснована неохота на модерните лидери да се занимават с „препъни-камъни“. Не е лесно да се образуват децата на неграмотните, нито да се бориш срещу насилствените бракове на мюсюлманските жени; остави новодошлите само с „колорита и правата“ им и това ще породви неравенство, което рано или късно би довело до етнически реванш, расови драми и религиозни сблъсъци.

Няма друг изход от тази порочна плетеница освен създаването на нови, работещи програми за културна и гражданска интеграция на базата на задължително ограмотяване, широка правна просвета, социална подкрепа за преодоляване на крещящата изходна неравнопоставеност и десегрегиращо приобщаване към конкретни проекти на всички членове на общността. Дотук добре, но за да не останат тези препоръки само хубави пожелания, следва да се съобразим с още няколко фактора, възпрепятстващи социалната превенция; а именно – най-трудно се предвижда това, което се движи и е в процес на постоянно изменение (неслучайно децата на имигрантите, на свой ред, стават провалени обратни мигранти – неуспешно хомогенизирани от новата си родина и „пришълци“, които няма как да бъдат обратно асимилирани в страната на своите родители).

NOTES / БЕЛЕЖКИ

1. Основните идеи в настоящата статия са развити в заключението на подготовената за печат наша съвместна монография „Ксенофобията: стигматизиране на различните“.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Gradev, D. (2013). *Critical Social Psychology*. Sofia: Iztok-Zapad. [Градев, Д. (2013). *Критичната социална психология*. София: Изток-Запад].
- Gradev, D. (2010). *Stigma and Biography of Personality*. Sofia: Iztok-Zapad. [Градев, Д. (2010). *Стигма и личностна биография*. София: Изток-Запад].
- Bennett, M. (2013). Intercultural Communication (pp. 76 – 82). In: C. Cortes (Ed.) *Multicultural America: A multimedia encyclopaedia*. New York: Sage.
- Berezin, M. (2004). Xenophobia and the New Nationalisms. In: G. Delanty and K. Kumar (eds.) *The Sage Handbook of Nations and Nationalism*. London: Sage Publications.
- De Master, S. & M. K. Le Roy (2000). Xenophobia and the European Union. *Comparative Politics*, 32, No. 4 (July 2000).
- Falk, G. (2001). *Stigma: How We Treat Outsiders*. Amherst, MA: Prometheus Books.
- Jasinskaja-Lahti, I. & K. Liebkind (2007). A structural model of acculturation and well-being among immigrants from the former USSR in Finland. *European Psychologist*, Vol 12(2), 80 – 92.
- Simmel, G. (1964). “The Stranger”, In: *The Sociology of Georg Simmel*. New York: Free Press.
- Tsiakalos, G. (2006). Greece: Xenophobia of the Week and Racism of the Mighty (pp. 192 – 208). In: Macedo, D. & P. Gounary (Eds.). *The Globalization of Racism*. London: Paradigm Publishers.
- Wicker, H. R. (2001). Xenophobia. In: Smelser, N. J. & Baltes, P. B. (eds.) *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*. Elsevier: Oxford Science Ltd.

XENOPHOBIA AND MULTICULTURALISM: WHICH ROAD IS EUROPE GOING TO TAKE?

Abstract. The article includes analysis of the consequences of the policies and practices, known as multiculturalism, focused on xenophobia and related phenomena. Authors stress the need of impartial scientific debate on multiculturalism, having in mind several theoretical contributions in the field. Situation is worsening

because of powerful political and economic interests, influencing the onesided and/or selective application of scientific knowledge available. Special attention is devoted to several specific contradictions in the ongoing European discussion on multiculturalism policies.

✉ **Prof. Doncho Gradev, DSc.**

Faculty of Philosophy
Sofia University
15, Tzar Osvoboditel Blvd.
1000 Sofia, Bulgaria

Prof. Dr. Aleksandar Marinov

Faculty of Philosophy
Sofia University
15, Tzar Osvoboditel Blvd.
1000 Sofia, Bulgaria
E-mail: alexandar.marinov@gmail.com